

ТАҚЫРЫП - 11

ҚАРЖЫ НАРЫҒЫНДАҒЫ ПИРАМИДАЛАР ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ АЛАЯҚТЫҚ

1. Қаржылық пирамидалар: түсінігі мен принциптері
2. Банк карталарымен қаржылық алаяқтықтар
3. Несиелік алаяқтықтар
4. Инвестициялық алаяқтықтар

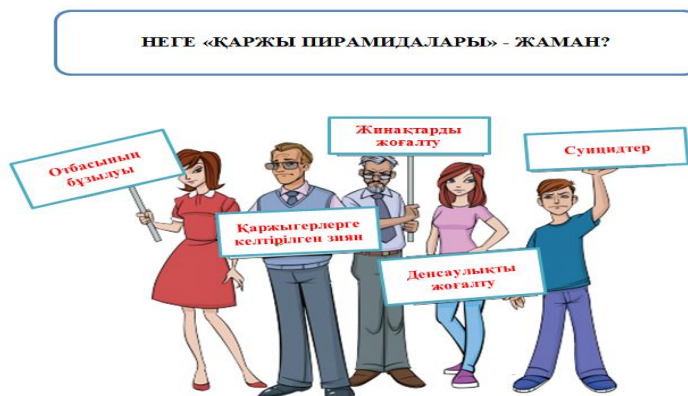
Мақсаты: халықтардың қаржылық алаяқтық түрлері туралы білім жүйесін дамыту, сондай-ақ алаяқтардың айла-амалдарына түспеу туралы кеңестерді іс жүзінде қолдану; несиелер бойынша алаяқтық әрекеттердің негізгі сценарийлері туралы білім жүйесін және оларға барабар жауап беру үшін оларды тану қабілетін дамыту; инвестициялық нарықтағы алаяқтықтың түрлері және олардың өзіне тән белгілеріне қарай тануға болатыны туралы білім жүйесін дамыту.

1. Қаржылық пирамидалар: түсінігі мен принциптері

Алаяқтық - бөтеннің мүлкін ұрлау немесе алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы бөтеннің мүлкіне құқықтарды алу.

Қаржылық алаяқтық – бұл заңсыз баю мақсатында алдау, сенімге қиянат жасау және басқа да айла-шарғылар арқылы ақша айналысы саласында заңсыз әрекеттер жасау.

Қаржылық алаяқтық азаматтардың немесе ұйымдардың мүлкі мен қаражатына таралады. Маңызды мәселе - ол алдау схемаларының қайсысын пайдаланса да, шабуылдаушының өзімшілдік ниеті. Қарапайым ұрлықтан айырмашылығы, қаржылық алаяқтық басқа адамдардың ақшасын қасақана алумен сипатталады, бірақ «жасырын» тәсілдермен. Барлық қаржылық алаяқтықтардың ортақ бір қасиеті бар: қылмыскерлер ақшасын мәжбүрлеусіз, халықтың келісімімен алады. Бұл ретте жәбірленушілер бұл ақшаны кейбір заңды жеңілдіктерге – жылжымайтын мүлікке, интернет-дүкендердегі тауарларға, мұраға және т.б. қайтарып жатырмыз деп ойлайды.

Сурет 17 – Қаржы пирамиданың кері әсерлері

Жалпы «қаржылық пирамидалар» жолыққан отбасының пікірінше, орасан зор әлеуметтік-экономикалық зиян келтіреді: жинақтарды жоғалту азаматтарды суицидтік әрекеттерге итермелейді, бұл отбасыларды бұзады, денсаулығының жоғалуына және азаматтардың қиын экономикалық жағдайына әкеледі. Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жарылыс саналы қаржы институттарының қызметіне кері әсерін тигізіп, халықтың қаржы құралдарына деген көзқарасы мен жинақ ақшаның қалыптасуына кері әсерін тигізуде.

Қаржы пирамидасының мәні мен принциптері заңсыз қызметі азаматтардың ақшалай қаражаты мен мүлкін тарту болып табылады, онда табыс және/немесе басқа жеңілдіктер салыстырмалы көлемде тартылған активтерді пайдалануға байланысты инвестициялық немесе өзге де қызмет болмаған жағдайда басқа тұлғалардың есебінен жүзеге асырылады.

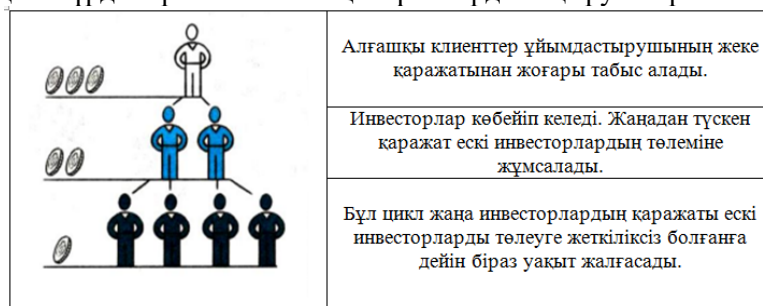
Қаржы пирамидасының жұмыс істеуінің жалпы принциптерін бөліп көрсетуге болады:

- қаржы нарығында қаражат тарту жөніндегі қызметті жүзеге асыруға берілген тиісті лицензияның болмауы және/немесе ұйым қызметінің нақты анықтамасының болмауы;
- ағымдағы нарық деңгейінен бірнеше есе жоғары жоғары және өте жоғары кірістілік уәдесі;
- бағалы қағаздар нарығында тыйым салынған көрсетілген табыстылықты алуға кепілдік беру;
- БАҚ-та, Интернетте жоғары табыстылық уәдесі бар жаппай жарнама; ақпараттың жетіспеушілігі;

- құрылтайшылар, құрылтай құжаттары, қызметтің қаржылық көрсеткіштері (нәтижелері) және бухгалтерлік (қаржылық) есептілік, қаражат инвестицияланатын активтердің ашық емес құрылымы туралы;

- меншікті негізгі қорлардың және басқа да қымбат қорлардың болмауы;
- желілік маркетинг әдістерін қолдану;
- несиелік келісімдер жасау арқылы халықтан ақша қаражатын жүйелі түрде тарту;
- белгілі брендтерді пайдалану (банктер, тұтыну кооперативтері, микроқаржы ұйымдары және қаржы нарығының басқа қатысушылары).

Қаржы пирамидалары біз олар туралы алғаш естігенге дейін көп уақыт бұрын пайда болған, ол алдау жолмен жылдам ақша идеялары арқылы жұмыс істейді. Тарихта әлі күнге дейін өзінің ауқымы мен пайдаға құштарлығымен, сондай-ақ оларға қатысқандардың соқыр сенімімен таң қалдыратын бірнеше мысалдар бар. Қаржы пирамидасын құрудың және жұмыс істеуінің негізгі механизмі әрбір жаңадан келген қатысушының пирамиданың бұрын келген мүшелері арасында бөлінетін бірінші жарнасын енгізуі болып табылады. Өз кезегінде, жаңадан келген адам ақша табу үшін жарналары ұқсас түрде таратылатын жаңа мүшелерді шақыруы керек.

Сурет 18 - Понци пирамидасының принципі

Білгенге маржан! XX ғасырдың басында,өзінің пирамидасын жасау идеясы итальяндық Чарльз Понциге келді. Понцидің ұсынысы көпшілік үшін күтпеген болды - ол өз құжаттарына инвестиция салуды және салынған соманың 50% 45 күн ішінде алуды ұсынды. Қалай болғанда да, аудит нақты инвестицияға қатысы жоқ итальяндықтың алаяқтық схемасын анықтады. Понци компаниясы ақша жай ғана таратылатын қаржылық пирамида болды. Осы шытырман оқиғаның нәтижесі ұйымдастырушының ұзақ мерзімге бас бостандығынан айырылуы болды.

Қаржы пирамидасының күйреуі сөзсіз. Жаңа клиенттерді тартудың барлық құралдары таусылғанда, пирамида қатысушыларға уәде етілген төлемдерді төлеуге қаражат тапшылығына тап болады. Міндеттемелер үнемі өсіп отырады, ал қорлар азайып келеді. Пирамидаға қатысушылардың арасында өз қаражатының сақталуына алаңдаушылық артып келеді. Түрлі келеңсіз қауесет, қорқынышты болжамдар туындап, дүрбелең пайда болады. Инвесторлардың көпшілігі өз инвестицияларынан құтыла бастайды, бұл олардың құнының күрт төмендеуіне және құнсыздануына әкеледі.

Сіз қаржылық пирамиданы өзіңіз білетін табысты инвестордың негізгі ережелерін ұстану арқылы, сонымен қатар оның ұйымдастырушылары кепілдік беретін өте жоғары табыстылықты көру арқылы тануға болады. Алаяқтар әдетте клиенттің сенгіштігіне сенеді және олардың әрекеттері туралы егжей-тегжейлі мәлімет бермейді. Олар компания туралы ақпаратты жасыруға тырысады немесе есептерді және құжаттарды бермей сипаттайды.

Сурет 19 - Қаржы пирамидасын қалай тануға болады?

Алаяқтар - әрқашан жақсы психологтар, олар әр адамның басқалардан артықшылыққа ие болғысы келетінін біледі. Эксклюзивтілік белгісінің болуы: «тек қазір немесе ешқашан», «тек сіз үшін», «сіз жеңесіз», «сіз бақыттысыз» - ықтимал алаяқтықтың белгісі. Егер сіз қаржылық шешімді дереу қабылдауға тура келетін жағдайларға тап болсаңыз, сіз де алаяқтарды кездестірген болуыңыз мүмкін. Есіңізде болсын, сізде әрқашан ойлануға және негізделген шешім қабылдауға уақыт болуы керек!

Мысалы, сіз қарызға ақша алғыңыз келеді, бірақ басқа жерлерде шешімді күтіп, кірісіңізді растау керек, бірақ бұл жерде сізге құжатсыз ақшаны тез алу ұсынылады. Тек алдымен комиссияны және берілген несие сомасынан ішінара пайызды төлеңіз, содан кейін ақшаны алыңыз. Сонымен қатар, мұндай келісімнің нәтижесі жоғары пайыздық мөлшерлеме болуы мүмкін (жылдық 50% -дан астам), сіз оны төлей алмайсыз.

Немесе сіз демалысқа барасыз, ал «Тур сәттілік үшін» компаниясы сапарды басқа компанияларға қарағанда айтарлықтай арзанырақ ұсынады. Ақшасын төлеп, демалысқа бару үшін қонақүйге билет пен құжаттарды күтіп отырсыз, бірақ компания банкротқа ұшырапты. Қаржы пирамидалары өздерін жасыратын кәдімгі бизнес түрлерінің басқа мысалдары арқылы, олар сізге өте тартымды шарттарды ұсынады.

НЕСИЕЛЕР БЕРУ	ҚОР НАРЫҒЫНДАҒЫ ОПЕРАЦИЯЛАР	ЖАБЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚ КЛУБТАРЫ	МЕРЗІМІ ӨТКЕН ҚАРЫЗДЫ ҚАЙТА ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ҚЫЗМЕТТЕРІ
Нашар несие тарихы кедергі емес	Өте жоғары табыс уәдесі	Тауарлар мен қызметтерді тек клуб мүшелеріне сату	Клиентке оның мерзімі өткен қарызын соманың 20-30% сатып алу ұсынылады
Құжатсыз орнында тексеру	Клиент ақшасын жоғалтқаннан кейін несиелік ұсыныс	Әрбір қатысушы клубқа тағы бірнеше адам әкелуге міндеттенеді	Олар несие берушіге клиент үшін қарыздың барлық сомасын төлеуге міндеттенеді.
Пайыз алдын ала және жоғарылатылған ставка бойынша төленеді			

Сурет 20 - Қаржы пирамидаларының тиімді қызмет ұсыныстары

Қаржы пирамидаларының күйреуі және олардағы ақшаның үлкен шығыны туралы атышулы әңгімелерге қарамастан, халықтың 70%-ға дейін қаржылық пирамидаларды қалай тануды білмейді. Цифрлық әлемде қаржылық алаяқтардың мүмкіндіктері барған сайын артып келеді, өйткені қаржы құралдарының саны артып және олар туралы халықтың хабардарлығы көбінесе болмайтындығы. Қаржы пирамидаларын ұйымдастырушылар ұсынатын қызметтерді нарықтық компаниялардан да алуға болады, бірақ алаяқтардан сізге шарттар тартымды болып көрінуі мүмкін. Қаржы пирамидаларының қызметті бәсекелестерге қарағанда төмен бағамен немесе құжаттарды ұсынбай сатып алу сияқты тиімді ұсыныстарды негіздейді.

Қаржы пирамидалары цифрлық әлемде шындықтың жаңа деңгейіне көшті.

Егер бұрын адамдар алаяқтарға қолма-қол ақша алып келсе, қазір Интернетте қолма-қол ақшасыз ақша аударатын қаржылық пирамидалар көбейіп кетті. Интернетте қаржылық пирамидалардың танымалдылығын анықтайтын негізгі факторлар бар: ұйымдастырушы толық немесе ішінара анонимді (көлеңкеде қалады), Интернеттегі жарнаманың қолжетімділігі мен қарапайымдылығы (сіздің жеке веб-сайтыңызды аз ақшаға әзірлеуге болады).

Интернеттегі қаржылық пирамиданың ең танымал түрі - НҮІР (ағылшын тілінен НҮІР - High Yield Investment Program). Бұл бірнеше күнге немесе бірнеше жылға созылуы мүмкін жоғары тәуекелді инвестициялар.

Көптеген НҮІР-тердің жұмыс схемасы өте қарапайым және олар қаржылық пирамида схемасы бойынша жұмыс істейді, яғни ақша жаңа қатысушылардың инвестициясынан төленеді. Барлығы Интернетте, атап айтқанда танымал форумдар мен әлеуметтік желі беттерінде веб-сайтты жылжытудан басталады. Инвесторлар осылайша тартылады, ал әкімші әрбір салымнан белгілі бір пайыз алады.

Сурет 21 - Цифрлық әлемдегі алаяқтар

Ақпаратты талдамай-ақ тез ақша табуға деген ұмтылыс сізді бірдей тез ақша жоғалтуға әкелуі мүмкін.

Интернетте ақша жинау үшін алаяқтар қолданатын тағы бір «аңыз» түрі ICO (от англ. Initial Coin Offering монеталардың бастапқы ұсынысы) болып табылады. Бұл инвесторларға белгілі бір сандық ақшаны сату түрінде инвестиция тартудың бір түрі болып келеді. ICO механизмі цифрлық ақша саласындағы халық арасында құқықтық реттеудің және тиісті білімнің болмауына байланысты алаяқтармен белсенді түрде қолданылады. Адамдар криптовалюталарды тез баудың элементі ретінде көреді, оны алаяқтар бірден пайдаланды. Адамдар биткоиннің, басқа цифрлық валюталардың және ICO жүргізетін компаниялардың өсуі ешқашан тоқтамайды деп ойлады. Сандық ақша әлеміндегі қаржылық пирамиданың мысалы 2015 жылы іске қосылған болгариялық OneCoin жобасы болып табылады. Менеджерлер \$11 млрд сомаға алаяқтық жасады деген күдікке ие, тек Германияда 25 000-нан астам құрбан бар. Жобаның негізгі бизнесі – биржада сауда жасауды үйрететін материалдарды сату болып келеді.

Сіз нақты әлемде алаяқтардың құрбанына айнарудан қалай аулақ болу керектігін білесіз; Интернетте ережелер бірдей. Әрқашан инвестиция салатын саладағы сарапшылардың пікірін тыңдаңыз, өйткені ICO және цифрлық ақша нарығы енді ғана дамып келеді және сәтті жобалар іс жүзінде жоқ. Егер сізге инвесторларды тарту үшін қосымша бонустар ұсынылса, ойланыңыз: сіз қылмысқа сыбайлас боласыз дегенді білдіреді.

"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қаржылық (инвестициялық) пирамидалардың қызметіне қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы № 29 наурыздағы № 299 қаулысы негізінде, мүлкі тәркіленіп, бір мыңнан үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Қаржы пирамидалары феномені тарихта көптеген ғасырлар бойы бірнеше себептерге байланысты болды, бірақ оның ең бастысы ашкөздік және тез байып кетуге ұмтылу сияқты адами қасиеттерге байланысты. Қазіргі уақытта ақпарат ағыны өте үлкен және адам оны әрдайым тиімді басқара алмайды. Күмәнді жобаларға инвестиция салмас бұрын қырағы болыңыз, құжаттарды мұқият зерттеңіз және сұрақтар қойыңыз. Құмарлық пен сәттілікке емес, байсалды есептеуге сүйеніңіз!

2. Банк карталарымен қаржылық алаяқтықтар

1. Қаржылық алаяқтық: түсінігінің анықтамасы, белгілері

Қаржылық алаяқтық заңсыз әдістер мен схемалар арқылы баюға қол жеткізуді білдіреді. Алаяқтық – бұл бір реттік әрекет емес, басқа адамдардың қаражаты есебінен өзінің баюына әкелетін ойластырылған әрекеттер тізбегі.

Тәжірибе көрсеткендей, барлық қаржылық алаяқтық ұқсас сипаттамаларға ие болып келеді. Қаржылық алаяқтықтың белгілері:

- Бөтеннің мүлкін заңсыз алып қою, оның ішінде оған құқықтарды алу;
- Алдамшы әрекеттер;
- Ақпаратты бұрмалау;
- Сенімге қол сұғу.

Қаржы пирамидасы сияқты алаяқтықтың түрлері бар (алаяқтық әрекеттерді жасау мақсатында кейінірек инвестициялық компаниялар пайда бола бастады), несие беру саласындағы алаяқтық, жалған ақпарат беру немесе маңызды деректерді жасыру арқылы несие алу, интернеттегі азаматтардың деректерімен алаяқтық жасау. Жеке ақпараты-ңызды (банктік карта шотыңызды) көрсетуіңіз немесе шағын ақша аударымын жасауыңыз қажет, ал сома сіздікі болады. Бірақ қаржылық алаяқтар өз шоттарынан ақшаның заңсыз есептен шығарылғанын кейде тіпті бірден түсінбейтін сенгіш азаматтар үшін жаңа схемалар ойлап тауып, жұмысын жақсартып жатады.

Банк картасы – бұл жай ғана төлем құралы, оның өзі пластик, тек клиенттің банктік шотына «байланыстыру» оның ақшасын карта арқылы басқаруға мүмкіндік береді. Әрине, картаның жоғалуы, бұғатталуы немесе зақымдануы шоттың күйіне ешқандай әсер етпейді (әрине, егер ол басқа деректермен бірге сіздің ақшаңызды қолма-қол ақшаға айналдыра алатын алаяқтардың қолына түспесе) болғаны.

Кесте 16 - Банктік карталармен алаяқтықтың түрлері

БАНКТІК КАРТАЛАРМЕН АЛАЯҚТЫҚТЫҢ ТҮРЛЕРІ				
«ЛИВАНДЫҚ ЦИКЛ»	ФИШОН	ВИШИНГ -	ШИМИНГ	ФАРМИНГ
мақсаты – қылмыскердің тікелей банк картасын алу (фотопенкадан жасалған блоктордың көмегімен), банк карталарымен алаяқтықтың түрі;	банк карталарына тікелей қатысы жоқ, карта ұстаушысының құпия деректерін алуға бағытталған алаяқтықтың түрі;	телефон арқылы СМС арқылы ақпарат жинау;	- ұрлау арнайы оқу құрылғысының (шиминг) көмегімен жүзеге асады;	- бұл желі пайдаланушысын алаяқтар басқаратын басқа сайтқа қайта бағыттау.

Соңғы кездері банктік карталар арқылы төлем жасау басымдыққа ие болды. Сондықтан банк картасының тәуекелі барған сайын артып келеді. Қазіргі уақытта банктік карталармен алаяқтықтың бірнеше түрі бар. Ұсынылған схемалардың әрқайсысы үшін алаяқтардың дәлелденген механизмі көрсетіледі. Алайда, банк картасының иесінің міндеті - алаяқтықты тану және «жемге түспеу» болып табылады.

Кесте 17 - Банктік карталармен алаяқтықтың негізгі схемалары

Ұялы телефонға СМС арқылы	Сіздің нөміріңізге картаңыздың бұғатталғаны туралы хабарлама жіберіледі. Блоктан шығару үшін қысқа нөмірге қайта қоңырау шалу керек. Сіз өзін банк қызметкерімін деп таныстырған алаяққа қоңырау шалып, сізден картаның барлық деректемелерін, код сөзін және картаның PIN кодын беруіңізді сұрайсыз. Бұл бір рет құлыптау әрекетін аяқтау үшін «қажет». Алаяқ мәселе шешілетінін айтады, бірақ бірнеше минут ішінде барлық қаражат сіздің картаңыздан алынады.
Банк қызметкерінің қоңырауы	Сіздің нөміріңізге бір нөмірден хабарлама келеді, онда сіздің достарыңыздың бірі оны картасына аудару арқылы ақша сұрады. Әрі қарай нөмірге банк қызметкері қоңырау шалып, ол басталған алаяқтық туралы сыпайы түрде хабарлап, оның алдын алуға көмектесуді ұсынады. Ол үшін банк клиенті желіде қалып, хатта жіберілген кодпен хабарлама жіберуі керек. Сондай-ақ хабарламада «аударуды тоқтату». Хабарлама жіберілгеннен кейін ақша картадан алынады, сілтеме кілтте, банк қызметкері жоғалады.
Мобильді банкинг арқылы	Банктің қосымшасын смартфонға жүктейді (келісу керек, бұл өте ыңғайлы және картадан транзакцияларды орындауды жеңілдетеді). Тұрақты вирустық шабуылдар арқылы қосымша вирус жұқтырады. Нәтижесінде, Пайдаланушы өз деректерін вирус бағдарламасы оның шотынан ақшаны автоматты түрде алып тастайтынына

	күдіктенбестен енгізеді.
Карта нөмірі бойынша	Мысалы, мейрамханада немесе сейфода банк картасымен төлей аламыз, мұнда даяшы көбінесе картаны алып, төлем жасалғаннан кейін әкеледі. Бұл уақытта карта деректерін есептен шығаруға немесе есте сақтауға болады.
Банкомат арқылы	1. Жалған банкомат. Бұл жағдайда алаяқтар сыртқы түрі бойынша нақты банк жүйелеріне ұқсас машиналарын жай ғана орнатады. Нәтижесінде құрылғы картадағы барлық ақпаратты көшіреді және қаражат қосылған кезде оны алып тастайды. 2. Скимминг. Алаяқтар жалған банкоматтарды орнатпай, барын жаңартқанды жөн көреді. Құрылғыларда PIN кодын оқу үшін жалған тақталар орнатылған. 3. Банкоматқа вирус енгізу. Мұнда банк картасы қажет емес. Құрылғыға вирус енгізген алаяқтар вирустық бағдарлама алдын ала берген кодты ғана енгізу арқылы ақшаны оңай шығара алады.

2. Банк карталарын алаяқтардан қорғау бойынша кеңестер

Банк карталары алаяқтардан міндетті түрде қорғауды талап етеді. Банктік карталарды қорғау үшін бірқатар кеңестерді орындау қажет:

- қаржылық біліміңізді кеңейтіңіз;
- жинақтарды орналастыру және қолма-қол ақшасыз төлемдерді жүзеге асыру кезінде сергектік танытыңыз және парасатты болыңыз;
- төлемдер үшін картаңызды үнемі визуалды түрде бақылаңыз;
- есептік жазбаңыздан ақша ұрланбау үшін таныс банкомат үлгілерін немесе банк ғимаратында орналасқан банкоматтарды пайдаланыңыз;

Есіңізде болсын! Банк қызметкері сізден ешқашан телефон арқылы немесе басқа байланыс құралдары, соның ішінде Интернет арқылы банк картаңыз туралы ақпаратты сұрамайды. Қажет болған жағдайда банк өз клиентін кеңсеге шақырады, онда құпия әңгімеде уәкілетті қызметкер барлық қажетті ақпаратты түсіндіреді. Смартфонға банк қосымшасын пайдаланғанда PIN код немесе парольді ешкімге айтпаңыз және оны терминалдық пернетақтадан енгізген кезде бейтаныс адам оны көре алмайтындай етіп жасаңыз.

- ақша аудару операциясын растау үшін сұралатын құпия сөзді орнатуды ұмытпаңыз;
- ұялы телефон нөмірін өзгерткен кезде «Мобильдік банкинг» қызметін өшіруді ұмытпаңыз;
- картаға тек пайдалануға қажетті қаражатты салыңыз;
- PIN код немесе пароль енгізуді талап ететін онлайн нәрсе үшін ешқашан төлем жасамаңыз.

Егер сіз әлі де қулыққа түссеңіз, ұрланған ақшаны қалай қайтаруға болады? Уақытты босқа өткізбей, банктің сенім телефонына қоңырау шалып, онда қалған ақшаны қамтамасыз ететін шоттағы барлық транзакцияларды блоктау қажет. Қазақстанда қабылданған «Ұлттық төлем жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 26 шілдедегі № 11-VI ҚРЗ заңына сәйкес, елдегі кез келген банк шоттан ұрланған ақшаны алаяқтық әрекеттер арқылы ұрланған жағдайда қайтаруға міндетті, сонымен қатар, клиент банкке 24 сағат ішінде өтініш беруі қажет.

Білгенге маржан! «Сауда картасы» термині алғаш рет 1887 жылы американдық жазушы Эдвард Белламидің «Артқа қарау» утопиялық романында пайда болды. Алғашқы несие карталары қағаздан жасалған. Пластикалық несие картасын шығарған бірінші компания American Express 1959 жылы болды. Бұған дейін карталар картоннан немесе целлулоидтан жасалған. Біздің еліміздегі алғашқы несие картасы 1990 жылы Мәскеуде пайда болды, оны КСРО Жинақ банкі шығарды. Жалпы қаржылық алаяқтықтың 40 пайызы несие карталарын қамтиды. Несие карталарының жарамдылық мерзімінің аяқталу себебі - пайдалану кезінде магниттік жолақ қатты зақымдалады және оны ауыстыру қажет. Банк картасының магниттік жолағының қызмет ету мерзімі шамамен үш-төрт жыл. Несие карталары әлемдік банк индустриясының ең табысты секторы болып табылады».

3. Несиелік алаяқтықтар

1. Несие бойынша алаяқтық схемалары

Қазіргі таңда, Қазақстан Республикасында коммерциялық банк қызметтері қарқынды дамып келеді, банктер халыққа әртүрлі банктік өнімдерді белсенді түрде ұсынуды жасайды. Азаматтар жылдар бойы ақша жинағанша, өз армандарын бүгін жүзеге асыруға мүмкіндік алды. Несие берудің арқасында жақсы білім, баспана, саяхат және т.б. қолжетімді болды.

Несие беру саласында алдау схемалары аз десекте, бастысы алдау сценарийлері туралы түсінікті білген дұрыс:

Несиеге онлайн өтініш беру - адам туралы ақпараттың ағып кетуіне байланысты жиі кездесетін сценарийлердің бірі, көбінесе құжаттардың жоғалуына байланысты емес, қылмыстық қастандыққа байланысты, мысалы, несие қызметкері, банктің қауіпсіздік қызметі немесе басқа адамдар болжауға ұзақ уақыт талап етеді, осы арада деректер қорын ұрлауға, сатып алуға немесе жай ұрлауға болады.

«Несие брокерлері» арқылы несие беру - бұл схема ақыға кепілдік берілген несие немесе несие картасын ұсынады. Олар қызмет үшін алдын ала төлемді талап етеді. Олар сізге қай банк бөлімшесіне жүгінген дұрыс екенін айтып береді. Егер сіз несиеге мақұлдансаңыз, олар сізден сыйақының қалған сомасын төлеуді талап етеді, егер бас тартсаңыз, банк қызметкерлерінің күш салғанын айтып, аванс қайтарылмайды.

Жалған төлқұжат арқылы несие алу - интернетте көптеген ұсыныстар бар, олардың арасында адал компаниялар бар, бірақ олардың көпшілігі бір күндік сайттар. Олардың басты міндеті - сіздің жеке деректеріңізді алу және оны сіздің жеке қатысуыңызсыз бізге несие беретін алаяқтарға беру.

Несие картасы бойынша алаяқтық:

1. Алаяқтар жалған банкоматтар орнатады. Пайдалану-шы өз картасын салып, PIN кодын енгізеді, жалған банкомат картаны «тәркілейді» және дәл сол сәтте сіздің картаңыздан ақша алынады.

2. Скиминг қылмыскерлер PIN кодын білу үшін үстіңгі пернетақталарды немесе микро-бейне камераларды пайдаланады. Карта мәліметтері мен PIN-кодты оқитын жалған пернетақта нақты пернетақтаның үстіне орнатылған. Алаяқтар картаның көшірмесін жасайды және сіздің ақшаңыз солардың қолында түседі.

2. Алаяқтық әрекеттерден қорғаудың негізгі ережелері

Жыл сайын алаяқтық схемалардың жаңа түрлері пайда болады. Қаржылық алаяқтық әрекеттерден қорғау үшін қауіпсіздік ережелерін сақтау қажет.

Қаржылық алаяқтықтан қорғаудың қауіпсіздік ережелері:

- Егер сіз төлқұжатыңызды жоғалтсаңыз, барлық мән-жайларды (мүмкіндігінше) егжей-тегжейлі сипаттайтын жетіспейтін хаттаманы беру үшін дереу полицияға хабарласыңыз. Бұл жағдайда өтініштің берілген күні көрсетілген өтініштің қабылданғаны туралы түбіртек алуды және сақтауды ұмытпаңыз;

- Несие өтінімдерін тек банктердің ресми сайттарында немесе жеке кабинетіңіз арқылы жіберіңіз. Маңызды: банктің веб-сайты арқылы өтініш жіберген кезде оның «https» протоколымен қорғалғанына көз жеткізіңіз;

- SMS-хабарландыру қызметінен бас тартпаңыз. Бұл сіздің банк картаңыздағы барлық қозғалыстарды қадағалауға, сондай-ақ алаяқтардың қолма-қол ақша алуын жедел анықтауға және Интернет-банкінг арқылы картаны жедел блоктауға мүмкіндік береді;

- Жеке ақпаратыңызды бермеңіз және ширақ болыңыз. Тегін ірімшік тек тышқанның қақпанында келеді деген жақсы сөзді есте сақтаңыз және алаяқтарға түспейіз;

- Несие тарихыңызды тексеріңіз, себебі мұны істеу өте оңай. Жылына бір рет әрбір қазақстандық азамат өзінің несие тарихын толығымен тегін білуге құқылы. Сіз Қазақстан Республикасы азаматтары болып танылатын кез келген азаматтар - <https://egov.kz/> сайты өз (логин/пароль) арқылы тексеру мүмкіндігі бар. Егер сізде кенеттен сізде жоқ несиелер табылса, дереу банкке өтінішпен және шағыммен хабарласыңыз, содан кейін құқық қорғау органдарына хабарласыңыз;

- Әр түрлі сылтаулармен құпия ақпаратыңызды сұрайтын электрондық хаттарға жауап бермеңіз.

Білгенге маржан! Статистикаға сәйкес, интернет-алаяқтар әрекетінен 34 мыңнан астам қазақстандық зардап шегеді. Оның 15,6 мыңы ерлер, 19 мыңы әйелдер болып келеді екен. Жыл басынан бері кәмелетке толмағандар (102), мектеп, лицей және жоғары оқу орындарының оқушылары (291), зейнеткерлер (1714 адам) және мүгедектер (сегіз қазақстандық) алаяқтарға тап болған. Бірақ 2022 жылмен салыстырғанда республикада интернет-алаяқтық фактілері 1,5%-ға аз тіркелген екен. Елімізде тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы санынан алаяқтықтың барлық түрлерінің үлесі 30 пайызды құрайды.

Аймақ бойынша ең көп алаяқтық тіркелді: Алматы - 6742, Астана - 5358, Қарағанды - 2590, Шымкент -1921, Алматы - 1836, Ақтөбе -1334, Атырау -1319, Қостанай -1311, Павлодар -1244, Шығыс Қазақстан -1243 облыстар.

Төлем карточкаларын пайдалана отырып, алаяқтық фактілері бойынша да төмендеу байқалады, барлығы 197 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелді, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 13,2%-ға аз екендігін көрсеткен.

Бұл ретте, қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы статистикалық есеп Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің баптарына сәйкес қалыптастырылатынын және ай сайын (тоқсан сайын) «Статистикалық есептер» қосымша бетіндегі «Құқықтық статистика» бөлімінде орналастырылатынын естеріңізге саламыз. qamqor.gov.kz порталы арқылы жыл және аймақтар бойынша статистикалық ақпаратты алуға болады.

4. Инвестициялық алаяқтықтар

1. Инвестициялық алаяқтықтың заманауи схемалары

Кез келген бизнес саласында адал компаниялармен қатар алаяқтар да кездеседі. Инвестиция саласында да алаяқтар өз жұмысын жасайды. Олар қаржылық жобалардың бастамашылары болып табылады, инвесторларға жақсы табыс уәде етеді және олардың сенімін пайдаланып, баю мақсатымен әрекет етеді. Сонымен бірге олар өз міндеттемелерін орындамайды.

Қаржылық саласында алаяқтық дегеніміз не? - егер сізге күдікті жоғары пайыздық мөлшерлемелермен ақша салу ұсынылса, тұрақты жоғары табысқа уәде берілсе, ұзақ уақыт ойланбау және мүмкіндігінше тезірек шешім қабылдауды сұраса, сонымен қатар туыстарды, достарды және таныстарды белсенді түрде тартуды сұраса, сенімді болыңыз. Сіз қаржылық пирамидаға түстіңіз.

Қаржы пирамидасы дегеніміз не? - бұл пайдалы инвестицияларға еліктейтін алаяқтық жоба. Қаражат үнемі жаңа қатысушыларды тартудан келеді. Олар ақшаны депозитке салады, содан кейін жаңа адамдарды тартады - пирамида өседі. Сонымен қатар, пирамиданың шыңы шын мәнінде ақша таба алады. Классикалық қаржылық пирамиданы табыс алудың алаяқтық схемасы ретінде анықтайды.

Қаржы үнемі жаңа қатысушыларды тарту арқылы келеді. Олар ақшаны депозитке салады, содан кейін жаңа адамдарды тартады және пирамида өседі. Сонымен қатар, шың шынымен ақша таба алады. Ал пирамиданың түбі ештеңе алмайды - олар пирамиданың басында тұрғандарға ақшаларын аңғал түрде берді. Бүгінде бұл схема енді қолданылмайды. Заманауи алаяқ қаржы ұйымдарын белсенді жарнама, үлкен есімдер және еліктіргіш уәделер қызықтырады. Олар клиенттерді алдап, біраз уақыттан кейін жоғалып кетеді. Содан кейін олар басқа жерлерде пайда болып, құқық қорғау органдары өздерінің алдамшы әрекеттерін тоқтатқанша сол сценарий бойынша жұмыс істейді.

Қаржылық алаяқтық алаяқтықтың барлық түрлерінің ішінде ерекше орын алады. Оның белгілерін тануды үйрену керек. Сонымен, шешім қабылдағанда, компания туралы барлық мүмкін ақпаратты жинау; құжаттарды мұқият оқып шығу және асықпай зерттеп шешім қабылданады.

Қаржы пирамидасын ұйымдастырушылар жауапқа тартылуы мүмкін. Қаржы пирамидаларын ұйымдастырғаны үшін Айта кетейік, қаржы пирамидасын құру Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 217-бабы бойынша мүлкі тәркіленіп, 12 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға дейін қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады, сондай-ақ белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айырумен жазаға тартылады.

Бұл ретте қаржы пирамидасын құруға немесе оны басқаруға немесе оның құрылымдық бөлімшесіне өз еркімен жәрдемдесу туралы мәлімдеген және оның қызметін ашуға немесе жолын кесуге белсене ықпал еткен қаржы пирамидасын ұйымдастырушыдан басқа тұлға - егер оның әрекетінде басқа қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

2022 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі де «Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы жарнамалау» 217-1-баппен толықтырылды. Қаржы пирамидасын жарнамалау мүлкі тәркіленіп, 4 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға, сондай-ақ үш жылға дейінгі мерзімге белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыруға дейін қылмыстық жауапкершілікті көздейді.

Қаржы нарығында алаяқтықтың құрбаны болған жағдайда сіздің әрекеттеріңіз көрсетіледі. Қаржы нарығындағы алаяқтық құрбанының әрекеттері:

- сізде бар барлық құжаттарды жинаңыз: алаяқ делдалмен жасалған келісім-шарттар, ақша аударымдарын тексеру, сайттан скриншоттар алу;
- барып, арыз жазуды сұраңыз;
- коммерциялық банкіне хабарлау. Барлық шағымдар қаралады.

Білгенге маржан! Посткеңестік кеңістіктегі ең үлкен пирамида, Сергей Мавроди ағасы мен әйелімен бірге қарапайым МММ атауымен кәсіпорын ұйымдастырды (аты оның негізін қалаушылардың фамилияларының бірінші әріптерінен шыққан). МММ жылына 1000% үлкен табысқа уәде берді.

Компанияның ұраны «Ертеңгі күн бүгінгіден қымбат» болды. Халықтың жалпы қаржылық сауатсыздығын ескере отырып, МММ компаниясы өз қатарына миллиондаған азаматтарды тартты. Жұлдыздардың қатысуымен ауқымды жарнамалық науқан басталды. Апта сайын ел бойынша бірнеше МММ өкілдіктері ашылды.

Пирамиданың өзі бес жылдан астам өмір сүрді. Түрлі бағалаулар бойынша Мавроди шамамен 2 миллиард доллар жинаған. Көптеген адамдар өз жинақтарын қысқа мерзімге орналастырып, оларды пайызбен алып тастау арқылы МММ-де шын мәнінде ақша тапты.

Мавроди қамауға алынғаннан кейін жүздеген мың адам МММ негізін қалаушыны босатуды талап етіп көшеге шықты. Оның бас кеңсесінен ақшаға толы бірнеше жүк көлігі алынды. Оларды қайта санауға бір айға жуық уақыт кеткен екен.

Өзін өзі тексеру сұрақтары:

1. Қаржылық алаяқтық: түсінігінің анықтамасы, белгілерін түсіндіріңіз?
2. Банктік карталармен қаржылық алаяқтықтың негізгі схемалары қандай?
3. Банк карталарын алаяқтардан қорғау бойынша кеңестерін тізбектеңіз?
4. Несие бойынша алаяқтық схемаларын біле жүріңіз?
5. Алаяқтық әрекеттерден қорғаудың негізгі ережелерін ескесектеп жүріңіз?
6. Инвестициялық алаяқтық түсініктеме беріңіз?

Әдебиеттер:

1. Қаржылық сауаттылық негіздері: Оқу құралы. Мырзабекқызы Қ., Сапарова А.А., Болганбаев А.Д. Алматы: ЖШС «Лантар books» баспасы, 2024. - 283 бет.
2. Финансовая грамотность : учебник : [16+] / Ю.Р. Туманян, О.А. Ищенко-Падукова, А.Н. Козлов и др. ; Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону ; Таганрог : Южный федеральный университет, 2020. – 212 с.
3. FİNANSAL OKURYAZARLIK BECERİLERİETKİNLİK KİTABI. Kemal ŞİMŞEK, Keziban KODAZ, İrem ÖZMEN BAĞCI. ISBN: 978-975-11-6491-9. 2023 y.
4. Чумаченко В. В. Основы финансовой грамотности : учеб, пособие для общеобразоват. организаций / В. В. Чумаченко, А. П. Горяев. — 3-е изд. — М. : Просвещение, 2018. — 271 с. : ил. — ISBN 978-5-09-047289-0.
5. Қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020 - 2024 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 мамырдағы № 338 қаулысы.